

Kulisz, Agnieszka

Młodzieżowy obraz świata w świetle komputerowej analizy mediów

Etnolingwistyka 21, 273-277

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

w magiczną moc słów oraz tradycyjny system wartości. W artykule *Poprawność fonetyczna: między tyranią a grzecznością* Janina i Krzysztof Ozgowie analizują, z perspektywy socjokulturowej, angielskie słowa mające dwa lub więcej wariantów wymowy. Mirja Saari przedstawia problem dwujęzyczności w Finlandii, skupiając się zwłaszcza na zmianie sytuacji językowej, jaka dokonana się w tym kraju w XIX wieku, kiedy to zamieszkująca Finlandię populacja szwedzka traciła status klasy uprzywilejowanej, a jej liczebność spadała. Tekst Pe-

tera Franklina dotyczy zaś narodowych stylów komunikowania się, uwidaczniających się w interakcjach między brytyjskimi i niemieckimi menedżerami. W ostatnim artykule Andrzej Kurtyka zastanawia się nad ewentualnymi korzyściami, jakie może przynieść tłumaczowi znajomość tzw. „technical writing”, czyli zespołu strategii pisania tekstów technicznych i naukowych. Tom zamykają noty biograficzne autorów.

Aneta Wysocka

MŁODZIEŻOWY OBRAZ ŚWIATA W ŚWIETLE KOMPUTEROWEJ ANALIZY MEDIÓW

Wojciech Kajtoch, *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej*, t. 1–2, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008, t. 1, 343 s., t. 2, 484 s.

Dwutomowa rozprawa pt. *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej* podsumowuje badania autora nad częścią dyskursu prasowego drugiej połowy lat 90.

Oba tomy podzielone są na dwie części. W skład pierwszej części tomu pierwszego wchodzi osiem rozdziałów. Dwa pierwsze wprowadzają w założenia metodologiczne, osadzając pracę na tle tradycji badawczej. Kolejne prezentują różnice między trzema uogólnionymi tekstowymi obrazami świata młodzieży i niektóre szczegółowe ich aspekty, m.in. różnice w przedstawianiu ogólnego obrazu ludzkiej psychiki (III), ciała (IV), fizjologii (V), wartości (VI, VII) i struktur społecznych (VIII). Część pierwszą kończy posłowie, spis wykresów, tabel, ry-

sunków i bibliografia. Drugą część pierwszego tomu stanowi *Słownik tematyczno-frekwencyjny słownictwa używanego w trzech typach polskich pism młodzieżowych*. Na tom drugi składają się: *Alfabetyczna lista wyrazów i wyrażeń, uwzględniająca ich frekwencję* oraz *Listy rangowe trzech korpusów tekstów prasy młodzieżowej*.

Wojciech Kajtoch na podstawie badań leksyki (750 000 słowoform) w trzech korpusach tekstów: (niesubkulturowych) wielkonakładowej prasie dla dziewcząt, muzycznych czasopiśmie dla młodzieży oraz w (subkulturowych) pismach dla fanów muzyki metalowej, stwierdza, że w różnym stopniu czasopisma te czerpią z polszczyzny ogólnej, tworząc odmienne obrazy świata, ściśle związane z ogólnym obrazem rzeczywistości kreowanym przez konkretny typ czasopisma. Oporając się na definicji językowego obrazu świata zaproponowanej przez Ryszarda Tokarskiego¹ i rozszerzając metodologię badań językowego obrazu świata (SAT) o badania korpusowe, porównuje nie tylko elementy systemowe, konwencjonalne, ale również indywidualne innowacje, charakterystyczne dla konkretnego pisma. Rekonstruuje podstawę specyficznego dla każdej grupy sposobu postrzegania świata („szkielet pojęciowy”), na której budo-

¹ Ryszard Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 366. JOS to „zbiór prawidłowości zawartych w kategoryalnych związkach gramatycznych (fleksyjnych, słowotwórczych, składniowych) oraz semantycznych strukturach leksyki, pokazujących swoiste dla danego języka sposoby widzenia poszczególnych składników świata oraz ogólniejsze rozumienie organizacji świata, panujących w nim hierarchii, i akceptowanych przez społeczność językową wartości”.

wany jest jego tekstowy obraz. Ten, kluczowy dla rozprawy, termin, autor definiuje następująco: „Tekstowy obraz świata występujący na poziomie *parole* jest swoistą, dokonaną w konkretnym tekście lub zespole tekstów – realizacją językowego obrazu świata (występującego na poziomie *langue*), a więc jest zbiorem prawidłowości wynikłych z preferowania w danym tekście lub zespole tekstów określonych konstrukcji fleksyjnych, słowotwórczych, składniowych, a przede wszystkim – określonego słownictwa. Tekstowy obraz świata wskazuje na dominujący w danym tekście (zespole tekstów) pogląd na świat, panujących w nim hierarchii i wartości, które są preferowane przez nadawcę danego tekstu i akceptowane przez użytkowników tegoż tekstu” (t. 1, s. 14–15). Autor dąży do zrekonstruowania „ogólnego wyabstrahowanego z geograficznych, historycznych i personalnych realiów” (t. 1, s. 18) zarysu rzeczywistości, wylaniającego się z wypadkowej „lokalnego wcielenia JOS” (dobór słownictwa wynikający z używania w czasopiśmie określonej odmiany polszczyzny lub realizowania danego stylu) oraz różnic ilościowych w używaniu leksemów (w zależności od preferowanej tematyki).

Zwracając uwagę na konieczność szczegółowej, jakościowej i ilościowej, analizy słownictwa w celu uzyskania wiarygodnych wyników, autor zawęża badania do aspektu ilościowego. Zastosowana metoda czerpie ze statystyki językoznawczej, badań stylistycznych, sposobów ustalania słownictwa tematycznego, teorii „słów-kluczy”, korpusologii, metod zliczania nazw własnych, badań „general inquirer” oraz koncepcji „słów sztandarowych” Walerego Piśarka. Polega ona na sporządzeniu listy frekwencyjnej wyrazów z wykluczeniem (lub oznaczeniem) nazw własnych, wybraniu powtarzających się, co najmniej dwukrotnie, leksemów samoznaczących i nazywających, pogrupowaniu w grupy tematyczne oraz porównaniu liczby użyć wyrazów tworzących poszczególne grupy w celu wskazania ważniejszych i mniej ważnych elementów tekstowej rzeczywistości.

W efekcie powstał *Słownik tematyczno-frekwencyjny słownictwa używanego w trzech typach polskich pism młodzieżowych*, stworzony

na podstawie przyjętego przez autora klucza kategoryzacyjnego. Ów klucz kategoryzacyjny wynika z podziału całego świata młodego człowieka na kategorie i podkategorie w oparciu o szczegółowy i zhierarchizowany tematyczny podział słownictwa, podobny do podziału w słownikach onomazjologicznych. Choć autor stwierdza, że konstruując klucz kategoryzacyjny wykorzystał własne doświadczenie, referuje efekty badań nad słownictwem tematycznym. Są to m.in. słownik W. Miodunki i Z. Cygal-Krupy, M. Kity i E. Polańskiego, słownik Dornseiffa, projekt R. Halliga i W. von Wartburga oraz powołujący się na ich koncepcję słownik dialektologiczny M. Kucyały. Nowsze prace leksykograficzne prezentowane przez autora to *Słownik polszczyzny potocznej* J. Anusiewiczza i J. Skawińskiego, *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej* T. Smułkowej oraz *Tezaurus* M. P. Rogeta i jego polska wersja, *Dobór wyrazów* Romana Zawilińskiego. Autor wskazuje też na inny sposób budowania słownika, mianowicie tworzenie internetowej Słownosieci, zakładającej ogarnięcie struktury tematycznej słownictwa.

Słownik tematyczno-frekwencyjny obejmuje ok. 12 000 wyrazów. Frekwencja cząstkowa i łączna dla każdego korpusu podana została osobno. Struktura słownika opiera się na wyodrębnieniu z nadrzędnych sześciu sfer [I. Ontologiczne i fizyczne właściwości świata (kategorie 1–8) , II. Natura (9–10), III. Osoba (11–15), IV. Twórczość (16), V. Los i czyn (17), VI. Społeczeństwo (18–22)], dwudziestu dwu kategorii (1. Istnienie, 2. Czas, 3. Przestrzeń, 4. Jakości ilościowe dotyczące zbioru danych elementów, 5. Dane ilościowe dotyczące danych elementów, 6. Kolejność, 7. Jakości charakterystyczne przede wszystkim dla ruchów i procesów, 8. Ruch uniwersalny, 9. Przyroda nieożywiona, 10. Przyroda ożywiona, 11. Zmysły ludzkie i zwierzęce, 12. Emocje, 13. Stałe tendencje emocjonalne, charakter i jego cechy, 14. Wola, 15. Myśl i mowa, 16. Kultura artystyczna i piśmiennictwo, 17. Bieg życia i działania ludzkiego, 18. Cywilizacja życia codziennego, 19. Mniej zinstytucjonalizowane sfery aktywności – bez produkcji i pracy, 20. Własność zatrudnienie, handel, 21. Człowiek pracujący,

produkujący, 22. Instytucje społeczne), a pośród nich – podkategorii i podpodkategorii. Ów podział krzyżuje się z podziałem na zbiory wydzielone według kryteriów formalnych. Będą to: istoty, przedmioty, abstrakty, cechy, czynności i inne.

Autor analizuje wybrane przez siebie elementy świata młodego człowieka we wszystkich rodzajach pism. Człowiek jest połączeniem ciała i psychiki, na którą w różnych proporcjach składają się chwilowe emocje, bardziej lub mniej stałe charaktery, wola (posiadanie swobody decyzji, zakusy na wolność) i inteligencja. Zmysły, niektóre rozwinięte bardziej (wzrok), inne upośledzone (smak) pomagają mu tylko w odróżnianiu zjawisk świata. Kolejny składnik człowieka, ciało, dzielone jest według opozycji: lewa-prawa; przód-tył; zewnątrz-wewnątrz; to, co ma kształt (ręka) – to, co stanowi budulec (kości); części: głowa, szyja, tułów od pasa w górę, tułów od pasa w dół, kończyny. Liczba wskazań poszczególnych nazw części ciała występujących we wszystkich tekstach tworzy pewną hierarchię – dla każdego tekstu inną. Autor nie zaliczył do tej kategorii m.in. kości, czaszki, płynów fizjologicznych, produktów wydalania (w przeciwieństwie do Anny Wierzbickiej), natomiast włączył skórę. We wszystkich korpusach wśród dziesięciu najczęściej wymienianych nazw znajdują się *ręka*, *oko*, *głowa* i *twarz*. Jednak najwyższe miejsca w poszczególnych hierarchiach zajmują następujące części ciała: *włosy* w czasopismach dla dziewcząt, *serce* w magazynach muzycznych oraz *penis* w czasopismach dla fanów muzyki metalowej. Wojciech Kajtoch odnosi wyniki swoich badań do badań statystycznych języka ogólnego, w świetle których dla „zwykłego Polaka” najistotniejszą częścią ciała jest *ręka*.

Kolejny element świata młodzieży to fizjologia. Autor wskazuje cztery główne okresy życia: dzieciństwo, młodość, dorosłość i starość, z naciskiem na młodość. Porównując podstawowe funkcje fizjologiczne tj. oddychanie, odżywianie się, wydalanie, sen, seks, biologię rozrodu, stwierdza, że istotne miejsce w życiu młodych ludzi zajmuje seks i erotyka. Inne przyjemności to doznania psychofizyczne. Zagrożenie młodzi postrzegają w chorobie i śmierci.

Analizując systemy wartości i wartościowanie, Wojciech Kajtoch ukazuje wartości jako fenomeny „których się pragnie i o które się zabiega (...)” (s. 127). Nośnikami wartości są osoby i przedmioty. Autor omawia ogólną (zawartą w próbach tekstów) ocenę rzeczywistości i szczegółowo przedstawia trzy najciekawsze systemy wartościowania. Zauważa, że słownictwo używane w badanych tekstach można podzielić na: nienacechowane aksjologicznie określenia okoliczności życiowych (codziennosc, egzystencja) i określenia nacechowane pozytywnie lub negatywnie. Analizuje wartości i antywartości poznawcze, wartości osoby i charakteru oraz wartości i antywartości vitalne.

Autor prezentuje również całościowy układ aksjologiczny, obejmujący osiem systemów: 1. wartości i antywartości poznawcze, 2. wartości i antywartości prestiżu, 3. wartości osoby i charakteru, 4. wartości i antywartości vitalne, 5. wartości i antywartości estetyczne, 6. wartościowanie ogólne, 7. wartości i antywartości odczuciowe i hedonistyczne, 8. wartości i antywartości ekonomiczne. Tworzy *Mały słownik aksjologiczny*, w którym słowa kluczowe to: 1. mądrość i głupota, 2. szacunek i lekceważenie, 3. atrakcyjność towarzyska i osamotnienie, 4. zdrowie i atrakcyjność seksualna obok choroby i bycia mało pociągającym, 7. przyjemność i dyskomfort, 8. bogactwo i bieda. Zauważa, że młodzież w analizowanych tekstach odróżnia od przeciętnych Polaków niedocenia dóbr materialnych oraz przecenia przyjemności i życie towarzyskie.

Na końcu Kajtoch bada postrzeganie przez młodych ludzi nauki, edukacji i autorytetów, wskazuje różnice w przedstawianych w poszczególnych pismach sposobach funkcjonowania młodzieży w instytucjach społecznych.

Autor stwierdza, że podjęta przez niego metoda pomiaru słownictwa pozwala na uzyskanie bardziej rzetelnych wyników niż badania treści tekstów. Z korpusów tekstów wyłaniają się zarysy rzeczywistości budowanej w poszczególnych czasopismach i kształty jej uczestników. W porównaniu do *Korpusu języka polskiego PWN* wszystkie trzy korpusy cechuje zwiększenie roli cielesności i seksualności, kultury masowej oraz zmniejszenie zainteresowania sferą pu-

bliczną (polityką, ekonomią) i spadek aktywności umysłowej.

Wnioski te są zatrważające. Jednak w tym miejscu warto postawić pytanie o to, jak wiele o młodzieży możemy dowiedzieć się, badając światy medialne kreowane czy to przez samą młodzież (pisma metalowe), czy przez dorosłych (wielkonakładowa prasa dla dziewcząt i czasopisma muzyczne)?

Badania socjologiczne akcentują, że postrzeganie rzeczywistości przez młodzież kształtują zarówno uwarunkowania środowiskowe, dorobek pokoleniowy oraz wpływy społeczeństwa postnowoczesnego (współczesna kultura konsumpcyjna). Cechą tej ostatniej jest stwarzanie potrzeb i sposobów na ich zaspokojenie, co ma dawać złudzenie wyboru. Kultura młodzieżowa uważana jest nawet za dochodowy rynek zbytu dla firm, stąd też w czasopismach kierowanych do młodzieży znajduje się wiele informacji reklamowych (autor rozprawy nie różnił jednak tekstów publikowanych w poszczególnych czasopismach pod względem gatunkowym).

Ponadto postęp cywilizacyjny idący w parze z efektami transformacji ustrojowej (ogólnie mówiąc zachwianiem równowagi społecznej)² ma wpływ na dezorientację aksjologiczną młodzieży. Z powodu niewystarczającej edukacji aksjologicznej³ młodzież koncentruje się głównie na dominujących, możliwych do zaobserwowania w otoczeniu, wartościach takich jak dobro własne i dobro najbliższych, nie angażuje się w działalność publiczną, nieraz błędnie rozumie te wartości, których nie zna. H. Świda-Ziemia⁴

wskazała katalog wartości występujących wśród młodzieży lat 90. Są to wartości intelektualne, emocjonalne, hedonistyczne, prestiżowe, materialne, estetyczne, socjocentryczne, allocentryczne, perfekcjonistyczno-moralne, „niezależność” i „silny charakter”. Odniosła się do nich Anna Frindt, badająca sposób postrzegania dorosłości i wartości przez dwa pierwsze roczniki gimnazjum po reformie edukacji.⁵ Z powodu dużego rozproszenia, autorka nie zauważyła wartości wspólnotowych, a jedynie ogólne cele młodych ludzi, takie jak uzyskanie dobrego statusu materialnego (wysokich zarobków, w czym ma pomóc zdobycie wykształcenia) oraz założenie rodziny. Badana młodzież gimnazjalna wręcz największą wagę przykładała do kwestii edukacji, uzależniając od niej przyszłość – pracę i rodzinę.

Wyniki badań Wojciecha Kajtocha w pewnej mierze potwierdza przeprowadzona przez Tomasza Piróga⁶ analiza problemów nurtujących młodych ludzi (w większości studentów), wyrażanych na łamach „Gazety Wyborczej”. Mimo innej formuły pisma stanowiącego podstawę jego badań, wyciąga on podobne do Wojciecha Kajtocha wnioski: polska młodzież ma nastawienie indywidualistyczne, materialistyczne, stroni od polityki i działań w sferze publicznej, a cechy te, po części odziedziczone, wzmocnione zostały przez kulturę konsumpcyjną.

Analiza zawartości czasopism młodzieżowych ukazuje sposoby kreowania rzeczywistości medialnej w zależności od typu czasopisma, ale zarysowuje także ogólne cechy językowego

² Miona Ogryzko-Wiewiórowska, *Świat dla młodych u progu nowego wieku*, [w:] *Młodzież w kontekście formowania się nowoczesnych społeczeństw*, red. Franciszka Wanda Wawro, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 43–56.

³ Na problem ten zwróciła uwagę Jadwiga Puzynina w artykule *O języku wartości w szkole*, „Polonistyka” 1996, nr 4, s. 196–201.

⁴ H. Świda-Ziemia, *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa: Katedra Socjologii Moralności i Aksjologii Ogólnej Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytet Warszawski, 1999.

⁵ A. Frindt, *Czy warto być dorosłym? Społeczno-kulturowe uwarunkowania pojęcia dorosłości w świadomości młodzieży wielkomiejskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2005.

⁶ Tomasz Piróg, *Młodzież w Polsce: analiza przekazów młodzieżowych obecnych w Polskiej kulturze na przykładzie debaty młodych w „Gazecie Wyborczej” (styczeń–marzec 2004)*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2006.

obrazu świata młodzieży. Jest również propozycją nowej metody badawczej, opozycyjnej do klasycznej analizy zawartości prasy – akcentowanie policzalności słowa i jego określonej treści wiedzie do przedkładania obiektywnej ana-

lizy słownictwa nad analizę tekstu uzależnioną od interpretacji badacza.

Metoda ta prowadzi do komputerowej analizy słownictwa.

Agnieszka Kulisz

CIAŁO W JEZYKU

Jolanta Maćkiewicz, *Językowy obraz ciała. Szkice do tematu*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006, 162 s.

Niewątpliwie żyjemy w czasach kultu ciała, które przestało być postrzegane jedynie przez pryzmat jego fizyczności. Wszechobecność tego tematu we współczesnej kulturze doprowadziła do wyłonienia się nowych dziedzin tj. antropologii ciała czy socjologii ciała. Stanowi ono również przedmiot zainteresowania językoznawców.

Pojęcie 'ciało', z pozoru proste, kryje wiele trudności definicyjnych. Anna Wierzbicka zaliczyła je do podstawowych pojęć niedefiniowalnych. Zatem aby je wytłumaczyć, należy stworzyć rozbudowaną eksplikację. Książka Jolanty Maćkiewicz *Językowy obraz ciała* jest próbą zbudowania wielostronnej analizy pojęcia, syntezą badań autorki nad potocznym postrzeganiem ciała. Książka składa się z artykułów opublikowanych wcześniej w czasopismach lub pracach zbiorowych oraz nowych tekstów. Autorka analizuje w niej modele kognitywne ciała jako całości, różnorodny materiał leksykalny, frazeologiczny oraz metafory i metonimie dotyczące części ciała. Śledzi historyczne procesy kształtowania się leksyki somatycznej na przykładzie słownika S. B. Lindego oraz sposób formowania się potocznego obrazu ciała w mowie dzieci. Porównuje także frazeologię mimiczną w języku polskim i angielskim.

Za podstawę dla wszystkich szkiców autorka przyjmuje pojęcie *body-centrism* Anny Wierzbickiej¹, zaadaptowane w formie 'bodycentryzm'. Anna Wierzbicka postrzega ciało

jako fundament antropocentrycznej perspektywy poznania. W świetle tej perspektywy opisywanie i interpretowanie rzeczywistości opiera się na potocznym obrazie ciała charakterystycznym dla danej kultury. Jak zatem wygląda obraz ciała w języku polskim?

Maćkiewicz traktuje ciało jako *gestalt* (termin G. Lakoffa), czyli holistyczną całość, której nie można zredukować do sumy jej części, ale która jest rozkładalna. Zatem bada zarówno ciało jako całość, jak i jego części w odniesieniu do całości. Definiowanie ciała wymaga odwołania się do tzw. modeli oraz wynikających z nich różnych schematów wyobrażeńowych i ujęć metaforycznych. *Model* to konstrukcja, schemat lub opis, pokazujący działanie, budowę, cechy i zależności jakiegoś zjawiska lub obiektu. Autorka prezentuje cztery modele kognitywne pojęcia *ciało*.

Model pierwszy, „ciało to człowiek // składnik człowieka”, zakłada, że ciało jest albo synonimem człowieka, albo jego częścią obok duszy. Następny model, „ciało to rzecz należąca do człowieka” (*mieć piękne ciało*) nie utożsamia ciała z osobą, która jest z kolei właścicielem ciała. W kolejnym modelu, „ciało to część ciała”, całość (organizm) złożona jest z elementów składowych, najczęściej postrzegana jest jako „mechanizm”, czyli zbiór powiązanych ze sobą komponentów pełniących określone funkcje (*serce funkcjonuje bez zarzutu, wysiadły mi nerki*). W modelu „ciało to pojemnik”, opartym na schemacie pojemnika Lakoffa i Johnsona, ciało może być „naczyniem, do którego wkłada się różne rzeczy i z którego różne rzeczy wychodzą” – wtedy dominuje orientacja *do wewnątrzna zewnątrz*. Gdy podzielimy ciało na wewnątrz i część zewnętrzną, będzie wówczas „workiem

¹ Anna Wierzbicka, *Lexicography and Conceptual Analysis*, Ann Arbor 1985.